

„REGÁTIÁK”, „ERDÉLYIEK” ÉS „MAGYAROK” ION GHEORGHE DUCA, CONSTANTIN ARGETOIANU, ARMAND CĂLINESCU, GRIGORE GAFENCU, VALAMINT ALEXANDRU VAIDA-VOEVOD EMLÉKIRATAIBAN

Pritz Pál kollégánk (és panelfeलेlősünk) bevezető előadásában egyebek között arra hívta fel a figyelmet, hogy a memoár-író a mindenkori historikusok munkájának hasznos segítője ugyan, de olyan írástudó, aki egyszersmind riválisa, versenytársa is Klió engedelmes szolgáinak.¹

Be kell vallanom, hogy közel negyven éves történelmi pályám során, természetesen azt Kállay Béni (kéziratos),² vagy Ion Ghica (számtalanszor kiadott) feljegyzéseit³ tanulmányozva sohasem jutott eszembe, hogy szakmai ellenlábassal lett volna dolgom! Ellenkezőleg, nem csupán sokat tanultam tőlük, hanem nagy élvezettel is olvastam a belgrádi diplomáciai élet 1860-as évekbeli kulisszatitkairól, illetve a XIX. század harmadik/negyedik évtizedének havaselvi és moldvai valóságáról papírra vetett megfigyeléseiket, elemzéseiket. Lehet persze, hogy ennek eredendő naivitásom, vagy immár jóvátehetetlen (javíthatatlan) korlátoltságom az oka: nem tudok, s most már nem is akarok különbséget tenni, hierarchikus viszonyt felállítani a kezembe került *források értéke* között, noha magam is megtapasztaltam, hogy a memoár-író, bármit állít is egyébként, *képtelen* az általa megélt (történelmi)

eseményeket, jeleneteket száz százalékos objektivitással, *sine ira et studio* visszaadni. Megjegyzem: talán nem is mindig áll ez szándékában...

De vajon *mi*, a „vérprofik”, a *historikusok céhének* iparosai képesek vagyunk-e erre? S nem volna-e helyesebb, talán becsületesebb is, ha beismernénk: egy történész, legyen bár szakmája minden csínja-bínjának birtokában, s viseltessék a legmélyebb alázattal is a *Történelmi Igazság* (soha el nem érhető) magasztos elve iránt, bizony csak a *VALÓSÁG* egy-egy szerény szeptétét, parányi töredékét tudja megragadni, s azt többé-kevésbé meggyőző módon formába önteni. Ebből a szempontból tehát alig különbözik az emlékiróktól...

S hogy miért épp *most* jut eszembe mindez?

Azért, mert a) *kényszerből* módosítanom kellett előadásom jó előre megadott címén⁴ (s persze némileg témáján is), hiszen tüzetesebb tanulmányozás során kiderült, hogy Ion Gheorghe. Duca (Bukarest, 1879. december 20. – Sinaia, 1933. december 29.) háromkötetes memoárjai⁵ *nem* tartalmaznak elégséges anyagot szerzőjük *magyarságképe*nek rekonstruálásához. Márpedig e nélkül – vagyis a *másik fél* (a magyarság, a magyar történelem és társadalom) többé-kevésbé alapos *ismerete nélkül* igen nehéz még csak elgondolni is, hogyan juthat el egy, a magyar nemzeti törekvésekkel szemben *eredendően* ellenérdekelte vezető román politikus a magyar-román (román-magyar) együttélés máig megoldatlan alapkérdéseinek akárcsak körvonalazásáig is...

4 I. G. Duca és a magyar-román együttélés. (Vö. Horváth Jenő: Beszámoló a 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Emlékirat és történelem szekciójának munkájáról, <http://www.grotius.hu/doc/pub/beszamolok>)
5 I. G. Duca: *Amintiri politice*. Vol. I-II-III. München, 1982, Jon Dumitru Verlag (a továbbiakban: Duca I-II-III.)

1 Pritz Pál: *Emlékirat és történelem* (Az azonos című panel bevezető előadása, elhangzott 2011. augusztus 23-án, délelőtti Kolozsváron, a VII. Hungarológia Kongresszus keretében.)

2 MOL, P 344 (Kállay Béni iratai), ill. OSZK Foll. Hung. 1732.

3 Például: Ion Ghica: *Scrisori către V Alecsandri*. București, 1887.; uő.: *Amintiri din pribegia după 1848. Noue scrisori către Vasile Alecsandri*. București, 1889.; uő.: *Scieri I-IV*. Az előszót írta, tárgy, személy- és helységnevmutatóval ellátta Petre V. Haneș. București, 1914, Institutul de Arte Grafice și Editură Minerva, etc.

Ergo: az tűnt legcélszerűbbnek (ha úgy ahogy tartani akarom magam a tematikához), hogy átlapozom Duca kortársainak és pályatársainak (a „regátik” C. Argetoianu, A. Călinescu, G. Gafencu, s persze – valamiféle tükör gyanánt – az „erdélyi” A. Vaida-Voevod) birtokomban lévő visszaemlékezéseit is, hátha több sikerrel járok. De *nem*, az eredmény – Vajda Sándor emlékezései kivételével, amelyek szakszerű elemzése panelünk egy másik előadásának tárgya⁶ – ugyanez volt, csaknem a nullával egyenlő. Ez persze nem azt jelenti, hogy Ducanak (s általában a bukaresti politikai elitnek) ne lett volna kiforrott álláspontja a történelmi Magyarországgal (egészen pontosan annak szétszedésével, majd bármilyen formában való visszaállításával) kapcsolatban, mert annak – s persze a Habsburg Monarchia helyreállításának – legelszántabb ellenzői közé tartozott. Olyannyira, hogy külügyminiszterként köztudottan ő a Kis-antant összeeszkábálásának egyik vezéralakja. De a külpolitikai vonalvezetés és stratégiai gondolkodás az ő (s a bukaresti oligarchia zöme) esetében – az „erdélyiekkel” szöges ellentétben – *nem* társadalomtörténeti/szociológia megalapozottságú, netán negatív személyes élményekre, fiatal korban elszenvedett egyéni sérelmekre/frusztrációkra visszavezethető tapasztalatok, hanem *hideg politikai számítás* eredménye.⁷

b) annál több adatot (adaleköt) találtam viszont a formálódóban lévő *Nagy-romániai politikai elit* belső csatározásaira, rokon- és ellenszenvneinek hálózatára, olykor egymás iránt táplált, néha a nyomdafestéket is nehezen viselő zsigeri ellenérzéseire.

Ezek – szándékosan leegyszerűsítve – két újabb téma köré csoportosíthatók:

- 1) a „regátik” egymás közötti torzsalkodásai (moldvaiak *kontra* havaselveiek egyfelől, „törzsökös” románok *versus* „fanarióták”⁸ kiszorítósdíja másfelől)
- 2) az Ó-királyságbeli (leegyszerűsítve: bukaresti) *oligarchia* viszonya az erdélyi román politikusokhoz – és *vice versa*. Mielőtt mondanivalóm kissé részletesebb kifejtéséhez hozzázakdenék még négy szempontot illik felvetnem:

a) mivel előadásom a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, ráadásul a „történelmi”

6 L. Balogh Béni: *Alexandru Vaida-Voevod és a magyar-román együttélés*

7 Ez az alapmagatartás (attitűd) olvasható ki különben Argetoianu rövidesen idézendő emlékirat-részletéből is! (B.-K. B.)

8 Vö, például előadásunk 18. sz. jegyzetével!

Erdély hajdani székhelyén, Kolozsvárott hangzik el, le kell szögezmem, hogy a *bukaresti hatalom* véleménye a „hegyeken túli testvérekről” nem választható el e *nagy generáció* – Iuliu Maniu (1873–1953), Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950), Vasile Goldiș (1862–1934), Ștefan Cicio-Pop (1865–1934) etc. – társadalmi gyökereitől, szocializációjától, izlésvilágától és gondolkozásmódjától, egyszerűen *alkatától* (habitusától), amely tagadhatatlanul Erdélyhez, s a *régi* (1920 előtti) Magyarországhoz kötődik; némi (szándékos) túlzással tehát maga is egyfajta „hungaricum”.

b) a kolozsvári helyszín (s az erdélyi román és magyar kollégák remélhető jelenléte) jelentősen megkönnyítheti Budapesten s általában Magyarországon) jóval kevésbé érthető fejtegetéseim *receptióját*.⁹ c) tisztában vagyok vele, hogy *megközelítem* román „belügynek”, s mint ilyen változatlanul ún. „kényes” (legalábbis „nem szeretem”) témának minősül, jóllehet a romániai történészek elsöprő többsége (kivált az erdélyiek) nagyon is tudatában vannak fontosságának.¹⁰

S végül: d) a regátik román emlékirók (főként Argetoianu) döbbenetes közléseinek, s azok megfogalmazásának értelmezését meg sem kísérelhettem

9 Ez a várakozásom sajnos csak részben teljesült, mert szekciónk résztvevői között összesen négy erdélyi (ill. partiumi) származású historikus szerepelt, három (L. Balogh Béni, Novák Cs. Zoltán és e sorok írója) előadóként, míg a bukaresti viszonyokat közülünk legjobban ismerő Csucsuj István a hallgatóság sorában foglalt helyet. Az *audiatur et altera pars* elve – a román kollégák távollétében – tehát *eleve* sérült...

10 Előadásomat egy 1978 nyarán történt *személyes élmény* elbeszélésével kezdtem: Bukarestben, a *Piața Romana* közelében a város szívében volt találkozóm a *román* labdarúgó válogatott és az 1986-ban BEK-győztes *Steaua București* balhátvédjével, egyben csapatkapitányával, a keshajú, világos szemű Iosif *Vigu*val, aki 1946-ban a Bihar vármegyei Érsemjénben (Șimian) született, s persze a parókán (vagy a plébánián) Vigh Józsefnek anyakönyveztek. Mivel rekkenő hőség volt, egy-egy korsó sört rendeltünk és beszélgetni kezdtünk, természetesen *magyarul*. Kisvártatva egy húszas éveinek elején járó szőkésbarna *román* fiatalember jött oda az asztalunkhoz, bemutatkozott és engedélyt kért, hogy csatlakozhasson hozzánk. Indokul azt hozta fel, hogy Belső-Erdélyből származik (talán dicsőszentmártoni volt) magyarul nem sokat ért, de olyan jó hallgatni a *mi beszédünket*, mert az szülőföldjére – a civilizált, közép-európaias Erdélyre – emlékezteti. Amely, tudniillik – bizonygatta –, kiáltó ellentétben áll e barbár, keleti, egzotikus balkáni, *regátik* világgal... Lásd ehhez – „fordított alapállásból” (s persze jóval szakszerűbben): Szilágyi N. Sándor: Szempontok a nemzetudat lélektanához. *Korunk*, 1990/9., 1102–1113.

volna, ha – a Kossuth-emigráció román kapcsolatainak egykori (pályakezdő) kutatójaként – nem állna rendelkezésemre a „kulcs”: Veress Sándor (1828–1884) – „civilben” Londonban végzett „hátmérnök”, vagyis földmérő, a két szomszédnép történetírásában egyaránt nevet szerzett Andrei Veress Endre¹¹ édesapja) – 1870 körül keletkezett, máig kiadatlan *Románia története* című kézírata.¹²

Mindezek előrebocsátása után vágjunk a középebe – *in medias res* – és nézzük meg miként vélekedett az 1914. augusztus 3-i Sinaia-i Koronatanács résztvevőiről – gyakorlatilag az akkori román politika színe virágáról – egy szem- és fültanú, Constantin Argetoianu (1871–1952), aki tizenhat éves diplomáciai pályáját befejezve nem sokkal korábban tért vissza Bukarestbe.

Íme krónikájának egy részlete:

„Azt vártam, hogy Sinaia szerény, a nagy idők fennkölségétől áthatott férfiakra találok, hiszen az ország és az egész világ sorsa forgott kockán – ám a hamisítatlan csalárdság kellős közepén találtam magam, amelyben a legundorítóbb becsűség igyekezett érvényre jutni a hazafias frázisok menedékében. Csupán három őszinte, személyes érdekeit sutba vágni képes emberrel találkoztam. Carppal, Iancu Lahovaryval¹³ és Cantacuzino dok-

11 Veress Endrét (1868–1953) főként bibliográfusként és szövegkiadóként tartja számon mindkét nemzet történetírása. Alakjához és tevékenységéhez lásd újabban Demény Lajos [1926–2010]: Veress Endre a román–magyar közös múlt kutatásának szolgálatában. *Századok*, 2004/1., 89–118. (Veress Endre fia – a nagyapja nevét viselő – Veress Sándor (1907–1992), a Bartók és Kodály utáni magyar zeneszerzés egyik legnagyobb formátumú, nemzetközi hírű képviselője.)

12 Veress Sándor: *Románia története* (kézirat, 214 folió, MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms. 10.491/7., a továbbiakban: Veress-kézirat.) Ezt jól egészíti ki, néhol (például a cigányság vonatkozásában) tovább árnyalja, a havaselvi viszonyokat szintén „terepszinten” ismerő, az 1860-as évek elején a Kárpát-könyökben fekvő Râmnicul Săratban körörvosként tevékenykedő Oroszhegyi (Szabó) Jósa 1942-ben Kolozsvárott kiadott korpéje: Dr. Oroszhegyi Jósa [Gy. orvos Romániában 1860–1862]: *Román élet. A mai oláhföld és népe természeti, történeti, közéleti, vallási, erkölcsi, fogalmi, szokási s társadalmi viszonyainak rajza*. Sajtó alá rendezte [s a szerző életrajzát összeállította]: Bíró Sándor. Kolozsvár, 1942, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Részvénytársaság (Erdélyi ritkaságok, 5.) (a továbbiakban: Oroszhegyi.)

13 Ion Lahovary (1844–1915) a havaselvi konzervatívok egyik vezéralakja. Atyja (vagy nagybátyja), Emanuel Lahovary román nagybojár egyike volt azoknak a bukaresti földbirtokosoknak, akik Veress Sándort kérték fel latifundiumuk szakszerű tagosítására. Idősebb Lahovary e szavakkal vigasztalta a halála előtt három évvel,

torral.¹⁴ Carp meg volt győződve róla, hogy az orosz győzelem Románia veszttét jelentette volna, s hogy csupán Németország volt képes fenntartani a rendet és a civilizációt Európa e barbarizmussal sújtott keleti felében. S minthogy biztos is volt a német diadalban, azonnali belépésünket szorgalmazta a háborúba a Központi Hatalmak oldalán, hogy érvényesíthessük Besszarábiára támasztott igényeinket. Lahovary és Cantacuzino – főként Cantacuzino – szintúgy a haladéktalan hadba lépés mellett kardoskodtak, de ők ezt a másik oldalon akarták, s Franciaország iránti odaadásuk miatt kívánták, amelyet nem volt szabad veszni hagyni, mintha annak sorsa tőlünk függött volna! Őszinteségükben szinte *nem is említették Erdélyt, a nemzet kiegészítését és Vitéz Mihályt – figyelmen kívül hagyva minden nemzeti érvet, amelyek csaknem valamennyiünket a Központi hatalmak ellen sorakoztattak fel, s tették ezt azért, hogy – „pour voler au secours de la France”¹⁵ – a hadüzenetet követeljék.*¹⁶

Az eddig citált szövegrészben nincs semmi rendkívüli, sokan és sokat olvashattunk a Monarchia hadüzenetét megelőző, s pár hétig – az első nagy embervesztésekkel járó kínos vereségek híréig – eltartó euforikus hangulatról, amely kevés kivételtől eltekintve a magyar társadalom szinte minden rétegét is átjárta. Az pedig a román társadalom-és politikatörténet ABC-jéhez tartozik, hogy – nem függetlenül a két fejedelemség egymástól jó néhány vonásában eltérő gazdaság- és társadalomfejlődésének, valamint mentalitástör-

1881-ben a „román korona” érdemrenddel kitüntetett magyar szakembert gyászoló övzeget: „Asszonyom ... én bejártam az egész művelt világot, de becsületesebb embert, mint Veress Sándor volt, soha nem láttam, soha nem ismertem.” Lásd Oroszhegyi. 12. (Részlet Bíró Sándor előszavából.) Alakjáról és tevékenységéről lásd bővebben Beke György: *Veress Sándor tolla és körzője*. Bukarest, 1976, Politikai Könyvkiadó.

14 Ion (Iancu) Cantacuzino (1863–1834), eredeti foglalkozására nézve Párizsban végzett kutatóorvos, bakteriológus, a 20. század első harmadában több alkalommal is miniszter.

15 Franciaország segítségére siessünk (fr.)

16 Lásd Constantin Argetoianu: *Pentru cei de mine. Amintiri din vremea celor de ieri*. vol 1. A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Ion Ardeleanu. București, 1991, Editura Albatros, 85–86. (az én kiemelésem! – B.-K. B.; a továbbiakban: Argetoianu 1991.) Az emlékiratból – *A holnapi nemzedékeknek. Emlékek a tegnapiak idejéből* címmel, saját fordításában, kitűnő előszóval ellátva – hosszabb részletet közöl Horváth Andor: *Tanúskodni jöttem. Válogatás a két világháború közötti román emlékirat- és naplóirodalomból*. Kolozsvár 2003, Kriterion Könyvkiadó, 126–217. (a továbbiakban: Horváth 2003)

ténetének alapstruktúráitól – Moldvában a *konzeratívok* hadállásai jóval erősebbek voltak a *liberálisokénál*, mint Havasalföldön, ott viszont emezek voltak nagy fölényben. Közismert összefüggés az is, hogy a moldvai progresszió vezéralakjai, bár alapműveltségüket ugyancsak az 1820-as/30-as évek óta gombamód szaporodó francia nyelvű „panziókban” szerezték, a németes kultúra elsajátítására is gondot fordítottak és sokan – havaselvi nemzedéktársaikkal ellentétben – német egyetemeken szereztek képesítést.¹⁷ Theodor Rosetti (1837–1923), az apai ágon erdélyi származású Titu Maiorescu (1840–1917) és az idézetünkben szereplő Petre Carp (1837–1919) voltak legnagyobb tekintélyű, a világháború kitörésének időpontjában bizony már élemedett korú képviselőik. Ugyancsak mondhatni, köztudott, hogy a Cantacuzino és a Lahovary-klán inkább Havaselvéhez kötődik, s tántoríthatatlan franciabarátnak minősül. Ami azonban most következik, igencsak mellbevágó, következésképpen körültekintő elemzést (legalábbis bővebb magyarázatot) igényel:

„A cigányvérrel kevert levantei zagyvalék, amely társadalmunk krémjét alkotta¹⁸ [az én kiemelésem! – B.-K. B.], naphosszat a Palota parkjának központi sétányán nyüzsgött, amely a személyes kvalitások (értékek) egyfajta fortyogó bőrzéjeként működött. Lahovary, aki nem vette észre, hogy ezek az emberek érzéketlenek az elvont eszmék iránt, órákat töltött közöttük, sorban elkapta kabátgombjukat, és azt bizonygatta, hogy Franciaországot semmi esetre sem lehet magára hagyni. S mivel erősen raccsolt is, telefröcskölte nyálával hallgatóságát, mely úgy menekült előle, akárha maga lett volna az ördög, s inkább azt hajtogatta, hogy németbarát. Iancu Cantacuzino ritkábban bukkant fel Sinaiban, de amikor eljött, Lahovarynál is kategorikusabb volt. A Francia Becsületrend szalagjával a gomblyukában elmagyarázta az oláhoknak,¹⁹ hogy minden embernek két hazája van: a sajátja és Franciaország. És minden *civilizált* [kiemelés az eredetiben!], vagyis a tudomány, az irodalom és a mű-

vészet megszentelt vízében megmerítkezett ember számára Franciaország előbbre való Romániánál. Vesszen Románia, ha pusztulása hasznos Franciaország megmentésének! *Ha hallgatói tőről metszett románok lettek volna*, talán sikerült is volna meggyőzni őket, *de nem tősgyökeresek, hanem közönséges levantei korcsok voltak* [az én kiemelésem! – B.-K. B.], akik vállat vontak, és más, több haszonnal kecsegtető balek után néztek.”²⁰

A másfél évtizedes Nyugat-európai távollét után pár hónappal korábban hazatérő (ezért kora román valóságát a megszokottnál kritikusabb szemmel figyelő) konzervatív román politikus – némileg relativizálva s enyhítve korábbi kitételeit – pár oldallal lejjebb emígy összegzi benyomásait:

„[...] *mindenki európai politikát folytatott és senki sem politizált románként* – ezzel azt akarom mondani, hogy mindenki Európa sorsával foglalkozott s nem Romániával törődött. A románok francia- és németbarátokra oszlottak, és *azonnali* [a szerző kiemelései!] belépésünket követelték a háborúba, aszerint, hogy melyik hadviselő féllel rokonszenveztek, s anélkül, hogy a *sajátos román érdekekre* tekintettel lettek volna. A *kevertvérű korcsok eme pszichózisa az igazi románokat is hatalmába kerítette*, senki sem érzett román módra...”²¹ [az én kiemelésem! – B.-K. B.]

Lássunk most egy hevenyészett (társadalom- és mentalitástörténeti) freskót, többnyire Ion Ghica (1816–1897) főntebb már szóba hozott emlékiratait, és, – hol *kontrasztként*, hol *ellenpontozás* gyanánt – egyebek között, Veress Sándor (és Oroszhegyi Jósá) tanúságtételére (is) támaszkodva. Felvázolása már csupán azért is indokolt, mert Constantin Argetoianu (1871–1952), Armand Călinescu (1893–1939), Ion Gheorghe Duca (1879–1933) és Grigore Gafencu (1892–1957) felmenői *kivétel nélkül* ebből a balkáni/levantei világból, pontosabban annak külfölnéle szegmenseiből származnak.

*

Tudott dolog, hogy a középkori magyar birodalom 1526-os bukásával végleg elszakadtak azok az egyre vékonyodó politikai, közigazgatási és főleg

17 Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó, 1993. (különösen: A román nemzettudat fejlődése a Kárpátokon innen és túl egy nemzedék készülődésének tükrében c. I. fejezetet, *uo.* 17–62., a továbbiakban: B.-K. B. 1993.)

18 Vö. előadásunk 45. sz. jegyzetével!

19 A szövegösszefüggésben szereplő *valah* itt a *moldovean* (moldvai) ellentétéként, vagyis havaselvi (muntyán) értelemben használatos. (Vö. előadásunk 30. sz. jegyzetével.)

20 Argetoianu 1991, 86.

21 Argetoianu, 88. Argetoianu döbbenettel vegyes felháborodásában *Legyünk románok!* címmel az *Epoca* c. lapban 1914. augusztus 22-én nagyhatású cikket tett közzé, amelyben ugyancsak felbuknak egy érdekes mondat: „Egyszóval találtam franciakat, találtam németeket – megtaláltam *Fanart* – ám nem találtam románokat!”. *Uo.* (az én kiemelésem! – B. –K. B.)

kulturális szálak, amelyek Havasalföldet (románul Munténiát) – korabeli magyar nevén: Havaselvét – a nyugati keresztény civilizációhoz kötötték, jóllehet a havaselvi ortodox egyház feje még a XIX. század derekán is az *Ungrovlahia metropolitája* címet viselte. Ettől kezdve nem kellett többé a román fejedelmeknek két (esetleg három) urat szolgálni, és országuk, népük és létük védelmében egymás ellen kijátszani őket.

A török birodalom terjeszkedése is megállt a XVI. század végén, s a fényes padisahok kényelmesebbnek tartották meghagyni román (havaselvi és moldvai) felségterületeiket a *dar-al-áhd*, a se nem béke, se nem háború állapotában – természetesen tekintélyes összegű évi adóteher (*harács*) ellenében. De belső életüket nemigen zavarták, intézményeiket, főként az egyházat, békén hagyták. E viszonylagos nyugalmi állapot kedvezett a kultúra fejlődésének. Ebben az időszakban épültek a legszebb román kolostorok és templomok, közöttük az egyik legnagyobb ortodox monostor, az argyasi (Curtea de Argeș), vagy egy másik remekmű: a jászvásári *Trei Ierarhi*. A merőben bizánci keresztény fogantatású román szellemiség azonban hosszú időre eltávolodott a nyugati gondolkodástól, s a századok során egyre több balkáni–levantei (bolgár, szerb, török, albán) majd – s leginkább – újjörög elemet szívott magába, különösen az 1711–1821 közötti időszakban, az ún. *fanarióta korszakban*, amikor még a vajdák is sztambuli görög tisztviselők vagy politikai kalandorok voltak. Természetesen nem egyedül érkeztek, magukkal hozták kiterjedt rokonságukat,²² személyzetüket, hű embereiket, léhűtőiket s ugyancsak keleti, levantei gondolkodásmódjukat s életfelfogásukat, amelyben a sors iróniájaként, s természetesen nagyon áttételesen, még a hagyományos (és szerfelett kifinomult) bizánci családtság elemei is elkeveredtek.

Amikor pedig az 1829-es drinápolyi béke után a tőkés viszonyok fejlődése is némi lendületet vett, és elkezdődött a főként gabonakereskedőkből, uradalmi intézőkből, kisbojárókból álló, polgári érdekű rétegek összerázódása, a figyelmes szemlélő kezdetben csak kevés román származású egyént talál közöttük. Főleg görögök, de szerbek, bolgárok, albánok és arománok (makedo-románok) – Moldvában örmények –, is szép számmal

akadnak közöttük.²³ Célkitűzéseik az idők folyamán megváltoztak ugyan, de típusaikban, tipikus alakjaikban makacsul őrizték ezt a sajátos *levantei szellemiséget és magatartásmódot*, amelyet Argetoianu oly hevesen rosszall, s amelynek maradványai még manapság, asszimilálódásuk után több mint másfélszáz esztendővel is a bukaresti szellemi/politikai *krém*ben kitapinthatók, érzékelhetők, s ami a leglényegesebb: megkülönböztethetők. Igaz, fogalmilag igen nehéz körülírni őket.

Annál szembetűnőbbek voltak e különös világ külsődleges jegyei, amelyek – főként Ion Ghica már többször szóba hozott visszaemlékezései nyomán – az 1820-as/30-as években, sőt a század derekán is még igencsak egzotikusak, erősen keleties jellegűek voltak, ami nagyon is érthető, mert hiába járt le 1821-ben a *Fanar*ból kikerülő korrupt fejedelmek ideje, emléküik elevenen kísértett még! Hiszen csupán néhány esztendő telt el Ioan Caragea vajda 1818-ban véget ért rossz emléké uralma óta, nem sokkal korábban (1813–1814-ben) még a pestis szedte áldozatait Bukarest utcáin, s tűzvész dühöngött egyes kerületeiben. A török kaszárnya még tömve volt *mauroforokkal*, *neferekkel* és *nizamokkal*, az iskolában és a hivatalokban ugyanúgy újjörög szó járta, mint száz évvel korábban, a nyári délutánokon édes-bús nótákat húzott a *meterhanea*, a török zenekar. Hosszú, zöld, sárga vagy élénkpiros kaftánba bújt, törökpapucsos, cobolyföveges bojárók látogatták egymást, természetesen batáron, melynek bakján a *vizitiu*, a rendszerint magyar (székely) kocsis feszített sarkantyús csizmában, vállán panyókára vetett, sújtásos kabátban, s a hintó mellett zord tekintetű marcona férfiak lovagoltak, széles övükben gyöngyberakásos pisztoly, díszes markolatú handszár vagy jatagán; az úr albán testőrei, az *arnauták*. Miközben fekete(leves), *dulcsáca*²⁴ és csibuk mellett élénk terefere folyt isztambuli pletykákról, a legfrissebb udvari intrikákról, természetesen újjörögül, később pedig franciául, az asszonyép is megmutatta magát a főváros előkelőségének és a külvárosok – a *mahala* – lakosságának. A jó ízlés, a francia *sikk* is

²² Egy jeles román történész – főként, mert kivétel nélkül csaknem anyanyelvi szinten beszéltek és írtak újjörögül (hiszen az alap- és középfokú iskoláztatás az óegyházi szláv (ószláv) mellett az 1830-as évekig jobbjára ezen a nyelven folyt!) – joggal nevezheti összefoglaló néven „görögöknek” őket. Lásd I. C. Filitti: *Clasele sociale în trecutul românesc*. București, 1925, Atelierele Grafice SOCEC (különösen: 11–17.) (a továbbiakban: Filitti.)
²⁴ Cukorban főtt, nagyon édes meggy- vagy cseresznyebe főtt, ill. lekvár, amelyet a törökösen elkészített kávéhoz szolgáltak fel egy pohár hideg víz mellett.

²² Lásd erről monografikus igényrel Mihail-Dimitri Sturdza: *Dictionnaire historique et généalogique des Grandes familles de Grèce d'Albanie et de Constantinople*. Paris, 1983, Chez l'auteur, 7, rue de la Néva, F-75008 Paris (a továbbiakban Sturdza 1983)

megkívánta, hogy a divatos külhoni, bokát takaró ruhák szegélyét legalább naponta egyszer végighúzzák a porban.²⁵

A tömény, keleti unalmat csak egy-egy udvari bál, lányszököttes, gyilkosság vagy trónvillongás törte meg, no meg a húszas évektől sűrűn előforduló idegen megszállások, amikor gyakran cserélt gazdát a havaselvei (munténiai) főváros. Tudor Vladimirescu *pandúrrjai* után Alexandros Ypsilanti *palikárrjai*, *mavroforjai*, török csapatok, majd 1828-tól orosz alakulatok látogatták meg Bukarestet. 1828–1834 között a cári ihletésű *Szerves Rendtartás* (Szervezeti Szabályzatok, Regulamentul Organic) évadján az adminisztratív ügyeket Pavel Kiszjeljov (Kiseleff) tábornok *csinovnyikjai* intézték, franciául beszélő nyalka orosz tisztek tették a szépet az elegáns bukaresti hölgyeknek, a falvakban és a gyéren lakott tanyákon kozák lovasok rekviráltak, a század derekán (egészen pontosan 1854–1857 között) még osztrák hadak (s benne magyar katonák) is tiszteletüket tették a Dímbovița partján.

Minden emberi közösség történetében vannak olyan időszakok, amikor a létét meghatározó külső és belső törvényszerűségek többnyire áttekinthetetlen szövevényében bizonyos események és (az illető közösség szemszögéből *véletlen*, ám következményeit tekintve óriási jelentőségű) történések az összefüggések *másféle* rendszerét hozzák létre, amely szerencsés esetben *új irányt* adhat a szóban forgó közösség (a majdani román nemzet) további sorsának.

A román nép történetében ez az időszak az 1828–1878 közötti fél évszázad, amikor a körülmények különlegesen szerencsés alakulása folytán a középkor sötétjéből egyszerűen a legújabb korban termett, és, jóllehet ellentmondásosan, mindazt elérte, amit egyáltalán el lehetett: a gabonakereskedelem szabadsága – a török függés lazulása (1829), az orosz befolyás visszaszorítása (1856), a fejedelemségek egyesítése/egyesülése (1859), Románia, mint politikai entitás megeremtése (1862), agrárreform (1864), az ország függetlenségének kikiáltása, majd annak a nemzetközi közösséggel való elismertetése (1877/1878). Olyan vívmányok ezek, melyekről a főntebb jelzett törvényszerűségek felismerői, mi több tevékeny formálói, a román történészek által „*48-as nemzedéknek*” nevezett férfiak legmerészebbjei is – emlékirataink szerzőinek atyái és nagyatyái! – pár esztendővel korábban legfeljebb csak álmodozhattak.

25 Vö. Ștefan Ionescu, Bucureștii în vremea fanarioților, Cluj, 1974., Editura Dacia

Hiszen, gondoljunk csak bele: memoár-íróink nagy- és dédszülei még kaftánt, csúcsos bojársvéget hordtak, rangjukat szakálluk nagysága/hossza is minősítette, s ha nem voltak is valamennyien a *fanarióta-klánok* leszármazottai (mint épp idézett visszaemlékezésünk szerzője: a kisoláhországi/olténiai kisbojár ivadék, Constantin Argetoianu),²⁶ a görög nyelvet ők is hibátlanul beszélték. A nagyszülők gyermekkorában, valamikor 1821 és 1831 között zajlott le az a finom, részleteiben máig sem kielégítően ismert átmenet, amikor a jobb társaságokban – nem függetlenül a tágas bojár lakókba, a *konakok*ba hosszú évekre bekvártélyozott, a francia nyelvet tökéletesen bíró *muszka*²⁷ tisztek már említett jelenlététől – csaknem észrevétlenül az újjörögről áttértek a francia használatára: egy délkelet-európai, balkáni, levantei kultúrkörből egy nyugatiba, s ezzel együtt „német” (azaz európai) gúnyát is öltöttek, tanulmányaikat pedig, ha csak tehették, Párizsban (legalábbis Franciaországban, néha Svájc francia nyelvű részében *Suisse Romande*-ban) végezték. Joggal mondhatta egyikük (a moldvai Alecu Russo), hogy egyik lábukkal a múltban, a másikkal a jövőben álltak: ők az összekötő kapocs a *fanarióta éra* és a *modern kor* között.²⁸

26 Vö. Ion Ardeleanu bevezetőjével, Argetoianu 1991, VI–VII. Veress Sándor úgy vélekedik, hogy a fanarióta korszakban a korábbi politikai elitnek az azonnali behódolással járó gyors keveredést nem vállaló, vagy arra kezdetben nem képes része (gyanúnk szerint Argetoianu felmenői is ebből a rétegből származtak!) vidéki – leginkább a szubkárpatikus, termékeny dombvidéken található – birtokaira húzódott, s a társadalmi ranglétrán fokozatosan lesüllyedt. Ezzel is összefüggésben ez a társadalmi csoport őrizte meg leginkább *régi román jellegét*, egyszersmind – ez ugyancsak Veress megfigyelése – e réteg tagjai feltűnő tipológiai hasonlóságot mutatnak a magyar (és erdélyi) birtokos köz- és kismenességgel. Lásd Veress-kézirat, 79–80. fól.

27 románul: *muscal* (moszkovita). Itt jegyezzük meg, hogy ugyanígy nevezték az orosz, vagy lipován (lipovén) – a magyar *vizitiu*-klánokkal erősen rivalizáló – bukaresti kocsisokat is!

28 Minderről ezt olvashatjuk Veressnél: „Életmódjuk és viseletük hajdan egészen magyaros volt, legalább régiebb képeik ezt mutatják, azután török kaftánba és papucsba ’s bő bugyogóba bújtak fejüket gyaur kucs mával fedvén be mint török alatt valókat illet, utóbb feszes muszka egyenruhák vele muszka dorbézolás és kártyázás lón divatos. Ma meg minden á la Paris a czipőtől a zongoráig és paszományos inasig – Mind e változaton átment a nyelv is – még mai napig van egy jó csomó – majdnem kiküszöbölhetetlen magyar, török, muszka szó benne. Most meg annyira meg francziásodott a szalóni nyelv hogy úri ember nem is akar oláhlul beszélni és ha beszél harmada francziául van. – De most még sem annyi-

Az átmenet azonban mégsem volt azért annyira rohamos, lett légyen bár külsőségeiben rendkívül látványos. Az európai kultúrájú, franciúl és németül, néha már angolul is (miként Dumitru Brătianu,²⁹ és Ion Ghica) társalgó férfiak agysejtjeiben ott éltek még az apák és nagyapák beidegződései, s erre, az esélyeket állandóan latolgató, megalakulónak tűnő, kifinomult manőverezésre, taktikázásra igencsak nagy szükségük volt e valóban nagy generáció tagjainak. Egy román író, Dana Dumitriu mondatja ki az 1850/60-as évek eseményeinek egyik főszereplőjével, Antoine Eduard Thouvenel (1818–1866) isztambuli francia követtel (III. Napóleon későbbi külügyminiszterével)³⁰ a *lényeg*, amely alighanem nemcsak Ghicára, hanem e nemzedék – s a következő generáció! – valamennyi tagjára is érvényes: „*Ion Ghica olyan ember, aki elegyíteni tudja Keletet a Nyugattal. Látják, arra törekszik, hogy délkelet-európai módszerekkel teremtsen modern országot.*”³¹ Igen, a levantei-bizánci módszerek mesteri alkalmazása, a körülményekhez való leleményes igazítása – nyersebben fogalmazva: a legendás román hintapolitika³² – volt e nemzedék

ra francia a bojár osztály mint a minő görög volt a fanarióta fejedelmek idejében, akkor csak a nép maradt volt olá [sic!], az úri osztály görögül tanult, görögül kormányzott, görögül beszélt görögül imádkozott; még a cigányok is voltak befolyással jellemük kifejlődésére, csak a zsidóktól – e számoló és vállalkozó néptől nem tanultak semmit.” Veress-kézirat, 40. fól.

29 Dumitru Brătianu (1818–1892), a havaselvi liberálisok az ún. „vörösök” egyik vezéralakja, 1849 után a londoni székhelyű Központi Demokratikus Bizottságban a román emigráció képviselője, Kossuth Lajos engesztelhetetlen ellenfele, Ion. C. Brătianu testvérbátyja, annak 1891-ben bekövetkezett elhunytá után a Nemzeti Liberális Párt elnöke, Ionel C. Brătianu nagybátyja

30 Lásd bővebben: L.[ouis] Thouvenel: *Trois années de la question d'Orient (1856–1859), d'après les papiers indits de M. Thouvenel.* Paris, 1897, Calmann Lévy

31 Idézi – Dana Dumitriu: *Prințul Ghica. I-II.* București, 1980, Editura Cartea Românească nyomán – Borsi-Kálmán Béla: A múlt és a jövő mezsgyéjén. A román reformnemzedék bölcsőjénél. In uő: *Kockázatos viszonyok. Írások a román irodalom, művelődéstörténet és nemzeti önszemlélet tárgyköréből.* Pécs, 1997, Jelenkor Kiadó, 46. (az én kiemelésem! B.-K. B.)

32 Erről, két részletben, emígy vélekedik Veress Sándor: a) „Politikájuk megalakulásuktól kezdve egész a krími háborúig végtelen sora a szín változtatásnak tele rút hitszegő elpártolással szótörés 's eskü szegéssel. Két felé kaczerkódás 's álnok porba borulás a hatalmasabb előtt.” Veress-kézirat, 39. fól.; kéziratát befejezve, minden jel szerint megenyhült választott hazája iránt, mert munkája (nyilván a főszövegénél *később* írt) bevezetőjében már ekképpen ítéli: „Ez a nemzetiségéhez s azzal egygyé forrott vallásáhozi csökönyös ragaszkodás húzódik

leghatékonyabb eszköze, amelyet épp Iancu Ghica, és főként Ion C. Brătianu (1821–1891) – Ionel C. Brătianu édesapja – kezelt az 1860-as/70-es években a legügyesebben.³³ Hogy aztán pár évtizeddel később majd „Nagy-Románia atyja” Ionel C. Brătianu (1864–1927) fejlessze tőkélyre...

*

Előadásom bevezetőjében azt mondtam, hogy azért kényszerültem témámon módosítani, mert a közvetlen környezete által Iancu (Jean) Duca-nak hívott jelentős román politikusnak voltaképpen nem voltak említésre méltó magyar kapcsolatai.³⁴ Egy kicsit jobban belegondolva a dologba ez szinte „természetesnek” tekinthető, hiszen egy regáti (Ó-királyságbeli), „jó családból való” úrfi,³⁵ ha eszméikéide idején találkozott is „magyarokkal”, azok többnyire a társadalmi ranglétra alsóbb szintjein helyezkedtek el: Moldvában csángó jobbágok vagy részesparasztok,³⁶ Havaselvén pedig

végig egész történetén; soha a legsötétebb időkben sem esett kétségbe, 's ennek köszönheti, hogy ma önálló állammá, vérével, pénzével vagyonaival szabadon rendelkező, 's ennek folytán a polgárisulás útján gyorsan fejlődő, 's a többi keleti népeknek példányul [sic!] szolgáló független országgá lett-” Uo. 5–6. fól. (az én kiemelésem! – B.-K. B.)

33 Szomorú feladata lenne egyszer egy *semleges* (brit, portugál, svájci) történésznek egybevetni e diadalmeneget a magyar reformkor emigrációba szorult vezéralakjainak ismétlődő kudarcaival, vesszőfutásával. Lehangelő, de felemelő is, hiszen alighanem kiderülne, hogy *nem* a képességekkel volt többnyire a baj, hanem az általános európai hatalmi viszonyok (s azok *tendenciája*) kedveztek (sokkal) inkább a román törekvéseknek, s hiúsították meg rendre Kossuthék legjobb szándékú kísérleteit is. (vö. B.-K. B. 1993., különösen a II. és III. fejezet, valamint az *Építőgés!* Uo. 63–109.)

34 Ha csak azt a fontos – és most következő fejtegetéseink érvényét nemigen cáfoló – mozzanatot nem számítjuk ide, hogy az utolsó ember, aki a mártírhálálalt halt román miniszterelnököt *élve* látta, az magyar sófőre – „Török bácsi” – volt, akinek iszonyodva kellett végignéznie, amint a három vasgárdista pribék a Sinaia-i vasútállomáson „főnöke” mögé lopózkodik, s egyikük orvul öt golyót ereszt a fejébe... Lásd Koszta István: *Mária királynő párizsi követsége 1919. Nem (csak) Erdély volt a tét II.* Budapest, 2011, Kárpátia Stúdió Kft., 68. (a 96. sz. jegyzetben.), a továbbiakban: Koszta 2011) Vö. Armand Călinescu: *Însemnări politice.* A szöveget gondozta és az előszót írta Dr. Al. Gh. Savu. București, 1990, Humanitas, 199. (Itt kell megemlítenünk, hogy 1939 szeptemberében Armand Călinescu is a vasgárdisták bosszújának áldozatává vált.)

35 Újgörög eredetű román szóval: *coconaș*

36 moldvai román dialektusban: *răzeș*, ugyanazon részes szabadparaszt kategória neve Munténiában: *moșnean*

jobbára székely iparosok, ácsok, kőművesek, kocsisok³⁷ (később taxisofőrök) – és leginkább dajkák,³⁸ cselédek, főtáncosnyok és házvezetőnők voltak. Néhány képzett szaktörténészt leszámítva ki tudja még például napjainkban azt, hogy az elmúlt évszázad egyik legjobb román történetírójának számító Gheorghe Ion Brătianu (1898–1953) – Nagy-Románia megteremtőjének „természetes” fia – hátulgombolós kisgyermekként folyékonyan beszélt magyarul? Ennek a ténynek a megértéséhez persze tudni kell, hogy atyja, Ionel C. Brătianu, pályakezdő vasúti mérnök korában Bákóban (s a ruginoasai fejedelmi kastélyban) egy darabig együtt élt a „államalkotó” Alecsandru Ioan Cuza (1820–1873) környezetéből származó fanarióta eredetű, nálánál némileg idősebb moldvai Maria Moruzi hercegnővel,³⁹ akit forrásunk szerint Brătianu

– a röghöz kötött jobbágyot jelölő *rumân* kifejezéssel szemben, míg a robotra kötelezett parasztokat a *vecin* [szomszéd] néven ismerték Moldvában. Valószínűleg ez az oka annak, hogy a havaselvi bojárok és „polgárok” inkább az általánosabb *valah* formát részesítették előnyben, az a (többnyire valóban törőlmetszett román) „pórnép” tagjainak vélejkéket... Lásd erről például Constantin C. Giurescu: *Vechimea româniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul*. Memoriu citit la Academia Română în ședința dela 8/21 Maiu 1915. București, 1943 (különösen: 139–141., 336–349.). Vö. P. Cancel: *Despre rumân și despre unele probleme lexicale vechi slavo-romane*. Lucrare tipărită de Casa Școalelor. București, 1921, Atelierele Grafice SOCEC, valamint Veress Sándor írásunk 23. sz. jegyzetében idézett véleményével. 37 Vö. Veress-kézirat, 101. fól.

38 Nem egészen köztudott (legalábbis Magyarországon), hogy sok egyéb mellett a szocialista *nomenklatura* ezt a szokást is átvette az osztályellenségnek minősített és az ötvenes/hatvanas években kíméletlenül fölmozszolt „burzsoá-földesúri” elitől, még Ceaușesueknak is volt az ötvenes évek elején székely dadájuk. Lásd erről *A Ceaușescu gyermekek esztelenki dajkája* [2010. szeptember 29., 07:34] [2756];

<http://www.erdely.ma/publicisztika.php?id=75303&what=archivum> (letöltés dátuma: 2011. február 10., 16 óra.) A csúfos véget ért diktátor magyar kapcsolatairól lásd legújabban Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974. A kötetet összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Novák Csaba Zoltán [a Román Akadémia Gheorghe Șincai Kutatóintézetének munkatársa]. Csíkszereda, 2011., Pro-Print Kiadó.

39 Maria Moruzit (1863–1921) valóban nem fogadta kegyeibe a sors: első férje, ifjabb Alexandru Cuza – a két fejedelemséget 1859-ben egyesítő A. I. Cuza Maria Catargiu-tól származó, tehát házasságon kívül született idősebbik fia – korán elhalt, így fiatal özvegyként kezdett (számára reménytelen) viszonyt Nagy-Románia leendő mindenható miniszterelnökével. Lásd Constantin Argetoianu: *Pentru cei de mine. Amintiri din vremea celor de ieri*. III. kötet, V. rész (1916–1917). Kiadta és jegyzetek-

1898 februárjában csupán „tisztetségből”, *pro forma* vett el, hogy akkortájt világra jövő egyetlen fia törvényesen viselhessen apja nevét. Imént hivatkozott kútfőnk tudni véli, hogy 1902 júliusában egy bajorországi üdülőhelyen az akkor négyesztendő, az anyja társaságában lévő tisztek által „Mein Prinz”-nek nevezett „nagy barna szemű és hajú, virgonc kisfiú magyarul beszélgetett a [feltehetően csángó] házvezetőnővel”...⁴⁰ Csupán halkan, *en passant* jegyezzük meg, hogy ez a *liaison*, akár csak Brătianunak Elisa Știrbey-jel (1870–1957) – az akkori *kamarilla* egyik beltáncjának számító Barbu Știrbey (1872–1946) nővérével – 1907-ben kötött hivatalos házassága⁴¹ egyaránt azt bizonyítja, hogy Argetoianu imént taglalt feljegyzése (tkp. indulatos kirohanása) nem egyszerűen előítéletes, hanem – társadalomtörténetileg s főként társadalomlélektani szempontból – *merően téves* is! A „tösgyökeresnek” minősített (egyébként valószínűleg bolgár eredetű) Brătianu-sarj mindkétszer a *görög/fanarióta oligarchia*⁴² egy-egy előkelő hölgytagját tüntette

kel ellátta Stelian Neagoe. București, 1992, Humanitas, 105. Vö. Sturdza 1983, 359.

40 „un copilaș oacheș și zglubiu, care vorbea ungurește cu bona și căruia ofițerii veniți îi ziceau »Mein Prinz«”. A dajka „nacionáléjára” vonatkozó feltevésünket megerősíteni látszik, hogy G. I. Brătianu 1898. január 30-án Ruginoasa-ban, az ottani Cuza-kastélyban látta meg a napvilágot. Ruginoasa pedig nincs messze Lészpedtől (Lespezi), Szabófalvától (Sabaoani) és Románvásártól (Roman), ahol tudvalevőleg a legarchaikusabb csángó nyelvjárást beszélő magyar katolikus – moldvai román dialektusban: *papiștaș* (pápista) – lakosság (is) él... Vö. Anastasie Iordache: *Ion I. C. Brătianu*. București, 1994, Editura Albatros (Historia), 80–81. (a továbbiakban: Iordache.)

41 A frigynek különös pikantériát kölcsönöz az a tény, hogy Elisa korábban mintegy másfél évtizeden át Brătianu egyik legnagyobb politikai ellenfele, a moldvai származású Alexandru Marghiloman (1854–1925), a konzervatívok vezetője – 1918. március 5. és 1918. október 23/november 6. között miniszterelnök, az 1918. május 7-i (a Központi Hatalmakkal kötött, román szemszögből katasztrofális és sohasem ratifikált) *buftea* béke aláírója – hitvese volt. Vö. Alexandru Marghiloman: *Note politice*. I-II. köt. Kiadta és a bevezetőt írta Stelian Neagoe. București, 1993–1994. Ed. Scripta. *Politikai feljegyzések* címmel részleteket közölt belőle: Horváth 2003, 52–64. (a hozzá tartozó jegyzetek: *uo.* 479–482.)

42 A Moruzi-család és a Știrbey-Bibescu família a fanarióta érában, illetve az azt követő „átmeneti korszakban” egyaránt két-két fejedelmet adott Moldvának, illetve Havaselveknek: Constantin Moruzi 1777–1782 között egy ízben, Alexandru Moruzi viszont háromszor is (1792, 1802–1806, 1806–1807) ült Moldva trónján, míg Gheorghe Bibescu 1843-tól 1848-ig, testvére Barbu Știrbey pedig 1848–1856 között volt Havaselve vajdája.

ki vonzalmával, vagyis a kétféle eredetű elit⁴³ tagjai a lehető legtermészetesebb módon keveredtek és olvadtak föl egymásban...

Más szóval egy átlagos regáti (főként persze bukaresti) „polgár”, kivált, ha a legelőkelőbb körökből, a „protipenda”⁴⁴ néhány tucat családjából származott – erdélyi román nemzedéktársaival szöges ellentétben – mondhatni „felülnézetben” szemlélhette voltaképpen ugyanazt a radikális korszerűsítésre szoruló avított társadalomszerkezetet, amelynek reformok útján történő megváltoztatása Közép- és Dél-Kelet-Európában magára valamit is adó államférfinak vagy politikai gondolkodónak az elmúlt másfélszáz esztendőben megkerülhetetlen program, lényegében *korparancs* volt...

*

S milyennek látták ezt a világot az 1850-es/60-as években Kossuth Lajos hajdani katonái, kivált Veress Sándor és Oroszhegyi (Szabó Jósa)? Hely hiányában csupán néhány, szintén meghökkenítő értesülésükre/közlésükre és elemzésükre hivatkozhatunk most, amelyek *közös jellemzője*, hogy nem csupán *minden tekintetben* megerősítik az Argetoianu-idézetek mai olvasatban szokatlanul „erősnek”, etnokratikusnak és elfogultnak minősülő állításait, hanem – főként Veress Sándor – a foglalkozásukból következő hely- és tárgyismeret hasznosítva képzett demográfusoknak, szociológusoknak, és – igen! – történészeknek becsületére váló okadatolt elemzésekkel is tovább árnyalják őket! Veress például kerek perec kijelenti, hogy a bojári osztályokban, sőt e sajátos „levantei polgárisulásban”⁴⁵ érdekelt *minden város lakó rétegben*, főként a kereskedők és a földbérlok (árendások) soraiban a „görög elem” számaránya túlnyomó,⁴⁶ s voltaképpen mindössze annyi történik, hogy e balkáni és a görög szigetvilágból érkező jövevé-

Ennélfogva az Egyesült Fejedelemségekben (1862-től Romániában) maradt leszármazottaikat a honi szokás-jog szerint megillette a *beizade* (beyzadé, prince, Prinz), vagyis a *hercegi* cím

43 a bukaresti román argóban: *caimac* (krém)

44 *Protipenda* vagy *protipendada* (újjörög: az „öt család), a fanarióta korban (kb. 1711–1821) rögzült, az uralkodó köré csoportosuló legszűkebb oligarchikus elit megjelölésére szolgáló kifejezés, amelynek legbefolyásosabb tagjaiból került ki a mindenkori (és mindenható) *kamarilla* is. Lásd például Filitti, 10–11. (vö. csillaggal jelzett jegyzetünkkel is!)

45 Vö. előadásunk 27. sz. jegyzetével!

46 Veress-kézirat 40., 75–76., 88., 94. fól. (etc.). Oroszhegyi összességében a románság és a cigányság után *a harmadik legszámosabb népelemnek* tartja a fejedelemségekben megtelepedett görögöket! Oroszhegyi 95–96.

nyek görög (bolgár, szerb, albán etc.) nevüket leegyszerűsítve (pl. Ducakisból: Duca), vagy azt egy-egy *cu/escu* (Gafencu, Călinescu, Ceaușescu) vagy (ritikában) *anu/eanu/ianu/* (Brătianu, Argetoianu,) végződéssel ellátva,⁴⁷ s a németnél, a magyarnál, valamint a töröknél jóval könnyebben megtanulható⁴⁸ román állammnyelvo birtokában már a második nemzedékükben alig észrevehetően elvegyülnek a mégiscsak többségben lévő őshonos moldvai és havaselvi országlakosok között...⁴⁹ Sőt, Veress Sándor felbecsülhetetlen értékű kéziratában azt állítja, hogy Havaselvén Szörénytoronytól (Turnu-Severin) Galacig és Brăiláig – a főváros környékét is ideértve⁵⁰ – *bolgár és szerb* falvak tucatjai sorakoznak, amelyek lakossága ez idő tájt már tökéletesen két nyelvű, ám szigorúan ellenőrzött állami rendelet tiltja az ortodox templomokban az *anyanyelvo* használatát. Akárcsak a moldvai *pápasták* szent hajlékában⁵¹ a magyarét...⁵² Oroszhegyi pedig a havaselvi és moldvai földbirtokos bojárssággal évszázadok óta valamiféle szerves szimbiózisban⁵³ élő *cigányságot* korrajza egyik passzusában a fejedelemségek *második legnépesebb* etnikumának írja le!⁵⁴

*

A sajátos bukaresti *couleur locale* a Havaselvére (Munténiába) a XIX. század elején-közepén, majd az 1918–1920-as „Nagy Egyesülés” után kivándorolt *erdélyi román* értelmiségi és politikus nemzedékekben ugyanazt a hatást keltette, mint amit fél év-

47 Vö. Veress-kézirat, 76–77. fól.

48 Veress-kézirat, 59–60. fól.

49 Vö. Oroszhegyi 44., 70., 75. Zökkenőmentes (és a román nemzetépítés szemszögéből szerfelett hasznos!) beolvadásuk mélyebb okairól lásd Oroszhegyi 95–96.

50 Oroszhegyi 96.

51 bizonyára nem véletlen, hogy a régi román krónikákban (főként Moldvában) a templom szó egyik szinonimája az egyértelműen magyar eredetű *locas sfint* (istenlaka) kifejezés. Vö. előadásunk 23. sz. jegyzetével!
52 Lásd Veress-kézirat, 56–57., és 87. fól. Vö. Oroszhegyi 44.

53 Lásd ehhez különösen a 23. sz. jegyzetben idézett szöveg-részletet!

54 „Végre is nyelvre és szokásra annyira a nemzet kebelébe elegyedtek, hogy [a fejedelemségek] népének valódi javát teszik.” Oroszhegyi 83–84.; továbbá: Veress-kézirat 76. fól. Vö. előadásunk 12. sz., és 23. sz. jegyzeteivel is. Lásd minderről bővebben: Borsi-Kálmán Béla: A román társadalom és közélet az 1850-es, 60-as években a magyar (Kossuth-)emigránsok szemével – főként Veress Sándor és Oroszhegyi Jósa munkáiban. In: *Kisebbségkutatás*, 2011/1., 14–33. (kötetben uő.: *Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolat-történetéről és identitásról*. Budapest, 2011, Lucidus Kiadó [Kisebbségkutatás Könyvek], 9–31.)

századdal korábban a fejedelemségekbe vetődött magyar emigránsokban! Erre kiváló példa Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950) is, aki hosszú, többnyire szarkasztikus, olykor maliciózus oldalakat szentel regáti élményeinek.⁵⁵ A jelenség időnként annyira kétségbe ejtette őket, hogy olykor nyomdafestéket nehezen tűrő kifejezésekre ragadtatták magukat, mint például maga Voevod, aki egy helyütt⁵⁶ „mahalaua sufletească” (körülbelül: kültelki szellemiség, a „lealjasulás” értelmében) súlyosan sértő összefoglaló névvel illette ezt a mentalitást.⁵⁷ A kiváló megfigyelőképességű, s a tollal is jól bánó erdélyi román politikusnak sikerült egyetlen bekezdésbe sűríteni két tűz közé szorult (erdélyi román) politikus nemzedékének áthidalhatatlan erkölcsi dilemmáit: „Bukarestben káoszra találtunk, mely maga volt a közélet alapja. Úgy éreztük magunkat, mint a bolondok házában. A bennszülöttek mindezt természetesnek és jónak találták. A mi koncepciónkban ők a kormányzati tapasztalat hiányát látták. Számukra mi az ellenzék emberei voltunk [...] valamiféle eszelős [erdélyi] parasztok, szánalmas, deklasszált hazátlanok. Nem mondták ugyan, de éreztették velünk társadalmi és politikai alacsonyabbrendűségünket. A magyar »grófok« nagyzási hóbortja a velük való politikai és szokványos érintkezés során demokratikus volt az akkori idők [bukaresti] politikai parvoeniúinek krémjéhez képest.”⁵⁸

55 Lásd Alexandru Vaida-Voevod: *Memorii. I–IV.*

A szöveget gondolja, az előszót, a jegyzeteket és a kommentárokat írta Alexandru Șerban. Cluj-Napoca, 1994, 1995, 1997, 1998, Editura Dacia, (a továbbiakban: A. Vaida-Voevod I–II–III–IV. [A köteteken a szerző neve kötőjel nélkül szerepel.]. A hivatkozott passzusokat lásd: A. Vaida-Voevod II., 76–80., 166–169.; III., 153–154.; IV., 139., 142–144., 166., 189–190., 199–200., 206–208.)

56 A. Vaida-Voevod IV., 189–190.

57 Vaida különben – azonos címmel – egy egész alfejezetet szentel e jelenségnek! Csupán ízelítő gyanánt néhány pikánsabb kitétel: „A kültelki szellemiség ott lüktet és nyüzsgöf valamennyi társadalmi osztály embereiben. Összetevői számosak: a bárdolatlan, dölyfös, ravasz, alamuszi bojárok idejének hagyatéka (persze csak a legképzettebbek lebegtek a felszínen) karrierista törtétes, a korrupt lelkek aljassága, akik habozás nélkül készek bármikor, bárkinnek eladni magukat azért, hogy tiszavirág életű közönséges luxusra tegyenek szert, munka nélkül, nagydoktorok és félművelt újságírók, akiket megfertőzött a filozófiai, szociológiai, irodalmi, sőt még teológiai frazeológia is (...) stb. Uo.

58 A. Vaida-Voevod II., 15. (Az én kiemelésem! – B-K. B.). Ezt a szövegrészt saját fordításában Koszta István is idézi tavaly megjelent fegyelmere méltó könyvében: Koszta István: *Nem (csak) Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról.* Csíkszereda-Budapest, 2010, 164–165. (a továbbiakban: Koszta 2010.) Emlékiratai egy

S valóban, Vaida egyik regáti riválisa, talán legnagyobb bukaresti ellenlábas – a Ionel Brătianu örökébe lépett, a Vasgárdisták által élete virágjában kegyetlenül legyilkolt tehetséges Ion Gheorghe Duca (1879–1933) – finoman szólva nemigen szívlelte a román nemzeti ügynek párizsi és londoni missziójával rendkívül nagy szolgálatot tevő erdélyi román politikus.⁵⁹ diplomáciai ügyekben tájékozatlannak, ugyanakkor szerfelett önteltnek és fennhéjázónak festi le Vaidát! Mi tagadás, többi regáti nemzedéktársának sem sokkal jobb a véleménye az egyébként nagyon is ravasz, igencsak tanulékonynak bizonyuló, már-már „bizantinus” módszerekre is hajló egykori budapesti képviselőről. Körülményesnek, kicsit bárdolatlannak, „darabosnak”, szószátyárnak ábrázolják,⁶⁰ épp azt a kifinomultságot, mesteri színlelő képességet hiányolják belőle, amelyet szerintük csak a bukaresti „szerájban” (a fanarióta módszereket, életveszélyes intrikákat csorbítatlanul őrző fejedelmi – 1881-től királyi! – udvarban, s főként a mindenkori kamarilla boszorkánykonyhájában) lehet elsajátítani. Bizonyára nem írható a véletlen számlájára, hogy Argetoianu a simulékony, szónoki képességekkel kiváltképpen megáldott, nevük alapján szintén görög eredetűeknek vélelmezhető Ducat és George Danielopolut egy helyütt gúnyosra és „Szeráj eunuchjainak” aposztrofálja...⁶¹ S ugyancsak ide, ebbe a gondolatkörbe tartozik Argetoianu azon állítása is, miszerint az első világháború időszakának

másik helyén Vaida nem csupán megemléti, hanem még „rá is tesz” főntebb citált elmarasztaló véleményére: „Mi a rafinált magyar oligarchiával való párbajban edződünk. Hiába próbálták meg regáti barátaink nekünk megmagyarázni a [z elvtelen haszonleső] politikusság, a szektáság, az okkult, a kamarilla fogalmakat, mi továbbra is úgy gondoltuk, hogy túloznak, hogy az ördög nem is olyan fekete, mint amilyennek látszik. A jövő történései aztán meggyőztek róla, hogy a legképtelenebb túlzások sem közelítik meg [a család] politikussághoz társult praktikák igazi mélységeit!” Saját átültetésében idézi Koszta 2010., 169–170.

59 Lásd bővebben Koszta 2010.

60 Lásd például Grigore Gafencu: *Însemnări politice.* Kiadta és az utószót írta Stelian Neageo. București, 1991, Humanitas, 93–96. (A hivatkozott passzusban Vaida különben könyvtárszobájában a millenniumi, Szilágyi Sándor által szerkesztett *A Magyar Nemzet Története.* Budapest, 1895–1898, Athenaeum Nyomda, vastag, szépen bekötött, kitűnő állapotban lévő, de a padlón heverő, selejtezésre ítélt köteteit mutatja – célzatosan – vendégének, mondván, hogy azért dobják ki őket, mert gyermekei már nem olvasnak magyarul. „Annyi baj legyen” – kommentálja Vaida közlését az emlékirat szerzője... Uo. 93–94.; a továbbiakban: Gafencu.)

61 Argetoianu, 1991., 218.

bukaresti diplomáciai életében – Charles Beauport Saint-Aulaire gróf (1866–1954), francia nagykövet két esztendő (1916–1918 közötti) romániai missziójának kezdetéig – csupán a lengyel származású, szintúgy grófi rangú Stanislas Alonsovici Poklewsky-Koziell (1868–1937) cári orosz követ volt Brătianu szellemileg egyenrangú partnere! A többiekkel – ideértve sir George Barclay brit misszióvezetőt, és Jean Camille Blondelt, Franciaország korábbi meghatalmazottját is – a román miniszterelnök Argetoianu szerint úgy játszott, mint a macska az egérrel. Nem tudjuk, mivel emlékirataiban személyét néhány semmit mondó szófordulaton kívül nemigen érinti, miként ítélte meg Argetoianu a Monarchia képviselője – Ottokar Czernin gróf, későbbi közös külügyminiszter (1872–1932) – bukaresti tevékenységét, ám bizonyos jelek arra utalnak, hogy az osztrák–magyar diplomata 1913–1916 közötti romániai kiküldetése idején nyugat-európai kollégáinál némileg jobban belátott a román kormányfő praktikáiba. Ezt bizonyítandó (és Brătianu bizantinizmussal elegyes machiavellizmusáról kialakított véleményének illusztrálása céljából) idemácsoljuk egy – Czernin bukaresti riportjaira alapozott – korabeli újságcikk alábbi részleteit a sorsfordító 1916. augusztus 27-i koronatanács előzményeiről: „[1916.] Julius huszonhetedikén Czernin megjelent a román királynál. A király szerint *Bratianu a monarchia felosztásánál meg akar jelenni, nem pedig annak érdekeit előmozdítani*. Huszonkilencedikén [Czernin] jelenti, hogy Bratianut figyelmeztette, hogy *utoljára tárgyal vele, mivel tudja, hogy az ántánt hatalmakkal tárgyal*. Bratiano kijelentette, hogy nem gondol mostan a háborúra, *csupán jelen akar lenni a felosztásnál*, mivel leverésünk elkerülhetetlen. Czernin figyelmeztette őt, hogyha megtörténik a román áruulás, akkor német csapatokat vetnek Erdélybe és félmillió bolgár megtámadja Romániát [...] A koronatanács összeülésekor [román] katonaság vette körül a követséget. Bratianu a koronatanácsot megelőzőleg *becsületszavára fogadta, hogy semlegesek maradnak*. Az utolsó pillanatban a királyt toltá előtérbe, elhárítva a felelősséget. Kétségtelen, hogy Bratianu még szívesen várakozott volna, amit előre láttam, az bekövetkezett – írja a külügyminiszter [Berchtold Lipót gróf, ti. a közös külügyminisztérium ún. »Vörös könyvében«] – az ántánt hirtelen kieroszakolta Románia közbelépését.”⁶²

62 Lásd A legnagyobb fiktív. – Bratianu jelen akart lenni a monarchia felosztásánál. – Temesvár okt. 11. Temesvári Hírlap, 1916. október 12., 3. Lásd erről bővebben: Osztrák–Magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügységek Ausztria–Magyarországnak Romániához

Talán még e tények közlésénél is érdekesebb az emlékirat-író magyarázata: Argetoianu – a román kormányfő származására és főként „bizantinus” habitusára egyaránt utalva – (a fanarióta politikai iskolában pallérozódt) „kifinomult görögöcskének”⁶³ minősíti Brătianut, akire különben Vaida is felnézett és kora legjobb diplomatájának, s a román nemzet providenciális figurájának tartotta.⁶⁴ Csodálata valószínűleg csorbult valamelyest, amikor ő maga is a bukaresti ármány áldozatává vált. A jó néhányszor szóba hozott machiavellisztikus cselzővésekre ugyanis Ionel Brătianu azzal teszi föl a koronát, hogy közvetlenül Vaida – román szempontból különben szerföltöt eredményes – londoni tárgyalásainak sikeres befejezése után a brit fővárosba menesztett rejtjeltávirat útján tudatja korábbi védcével 1920. március 13-i „lemondása” tényét...⁶⁵

Egyébként a regátiak is érezték a „hegyeken túli testvérek” fenntartásait! Maga Duca így ír erről, azoknak a napoknak hangulatára emlékezve, amikor, 1919 novemberében, először hívták össze teljes ülésre Nagy-Románia parlamentjét: „Az erdélyiek úgy óvakodtak tőlünk, akárha pestisesekek lettünk volna”, összegzi benyomásait, s a pártpolitikai okokon túl e tartózkodás okait „a rejtett [erdélyi] felsőbbrendűségben, a regionalizmusban, valamint Maniu⁶⁶ és Vaida minden regáti sajátos-

való viszonyáról az 1914. évi július hó 22-től 1916. évi augusztus hó 27-ig terjedő időben. Budapest, 1916. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása. A korabeli román diplomácia hatékonyságához (s kivált Ionel Brătianu stratégiai gondolkodásához és partnereire gyakorolt szuggesztív hatásához) lásd legújabban: Diana Mandache: *Later Chapters of my Life. The Lost Memoir of Queen Marie of Romania*. Sutton Publishing 2004. Vö. Koszta 2011, 20. (a 23. sz. jegyzetben – Borsi-Kálmán Béla bevezetőjéből.)

63 „grecotei subțire”. Uo. 229. Mint már utaltunk rá: ez apai ágon nem bizonyítható. Gyanítható azonban (főként, ha hitelt adunk a *Veress-kézirat* 76. lapján olvasható közlésnek!), hogy Ion. C. Brătianu hitvese (Ionel C. Brătianu édesanyja), Pia (Caliopia) *Pleșoianu* felmenői között valóban akadhettek görög származású személyek, hiszen Pia *Pleșoianu* édesapjáról egyértelműen kiderül, hogy az általa birtokolt (vagy csupán árendába kapott?) Vılcea-megyei *Pleșoi* (napjainkban: *Pleșoiu*) helység után vette fel családnevét! Vö. Iordache 15. 64 Lásd például A. Vaida-Voevod II., 225–233.

65 Vagyis a mór megtette a kötelességét... Lásd Duca III., 196. és 199.

66 Iuliu Maniu (1873–1953) Vaida-Voevod mellett a legjelentősebb erdélyi román politikus, Vaida barátja és bizalmasa, az Erdélyi Román Kormányzótanács (*Consiliu dirigenț*) elnöke. Vaida hozzá intézett jelentéseit dolgozta

sággal szembeni megvetésében” jelölte meg.⁶⁷ S itt kell azt is megemlítenünk, hogy Vaidával és Octavian Gogival ellentétben Maniu egyetlen „regáti” politikus sem talált fogást! Olyannyira nem, hogy egyikük – Grigore Gafencu – épp Iuliu Maniu kezdetlenülül feddhetetlen jellemeivel hozza összefüggésbe Duca frusztráltságát (s néhány, valószínűleg négy szemközti mégis csak eléjtett epés megjegyzését) a legnagyobb tekintélyű erdélyi román politikusnak a húszas/harmincas évek fordulóján választott, hallgatásra, távollágtartásra alapozott *akkori* taktikája vonatkozásában, amely szöges ellentétben állt az ő hiperaktív, kulisszák mögötti mesterkedéseivel...⁶⁸ Mindezt a csaknem zsigeri kölcsönös ellenszenvet Duca – történelmileg teljes joggal – azzal a tagadhatatlan ténnyel hozta összefüggésbe, hogy az „erdélyiek” – úgy mond – „az Ó-királysággal (a Regáttal) ellenséges magyar szellemiségben nevelkedtek”.⁶⁹

S itt zárul is a kör!

*

A magyar és a román historiográfia egyik vissza-visszatérő toposza, jöllehet homlokegyenest ellenkező megközelítésből a *román nemzetépítés*

fel Koszta István már többször hivatkozott 2010-es fontos könyvében (Koszta 2010), további életrajzi adatait lásd *uo.* 26. (a 39. számú jegyzetben.)

67 Duca III., 194.

68 Vö. Gafencu 164.

69 Duca III., 152. (az én kiemelésem! – B. K. B.) Ezt a bukaresti szemszögből kétségtelenül felemás *erdélyi román attitűdöt* egy ízben – igaz, meghatározott politikai céllal és kényes lélektani helyzetben: az ország megcsonkítása és Erdély bekebelezése ellen a pesti román nagykövetség előtt 1918. december 15-én tüntető felajzott magyar egyetemisták lecsillapítása céljából – az egyik, már nevében is „erdélyi”, román politikus, Ioan Erdelyi [Erdélyi János] – akit (akárcsak Vaidát 1920 elején Párizsba és Londonba) a Brătianu vezette *kamarilla* nagyon is tudatosan küldött a román megszállás idejére a magyar fővárosba! – emígy fogalmazta meg: „Én is magyar nevelésben részesültem – jelentette ki Erdélyi – mindig rokonérzéssel viseltem a magyarok iránt és ezért is bíztak meg engem az ellentétek elsimításával. Biztosíthatom a magyar ifjúságot, hogy bármiképpen döntsön a békekonferencia és bármiképpen változzon meg Európa térképe, mi testvériességben, jó barátságban és békességben akarunk élni a magyarokkal és aki magyar, székely vagy szász volt eddig, az marad ezután is.” Idézi Viczián János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*. Budapest, 2002, Közreadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 226.

viszonylagos sikeressége, illetve, ennek torz tükörképe gyanánt, a magyar *nation building* deficitese jellege, mondhatni csaknem teljes kudarca. Ez a merev szembeállítás természetesen nem állja ki egy alaposabb történeti vizsgálódás próbáját, hiszen könnyű belátni, hogy a román fejlődés is jelentősen alatta marad elvi lehetőségeinek és a – valamilyeni közép-kelet-európai nép és nemzet számára *varázsszerként* (minden korábbi, krónikusan öröklött szervi bajt, társadalomfejlődési hiányosságot meggyógyító *panacea* gyanánt) tételezett – nyugati típusú polgári átalakulás/modernizáció terén még a szintúgy távolról sem kielégítő magyar(országi) „teljesítményhez” is alig mérhető. Vagyis mértékadó, a magyar és román társadalom stabilitását, nemzeti tudatának kiegyensúlyozottságát, szilárd, megkérdőjelezhetetlen önazonosságát, egészséges önértékelését szavatolni, és biztosítani hivatott *ci-toyen-burzsoáziáról* továbbra is csupán beszélünk, anélkül, hogy megteremtéséhez, jobban mondva kivajudásához – a számos biztatóan kezdődő, ám mindannyiszor ellankadó nekilendülés ellenére – az elmúlt kilenc évtizedben akár egy arasszal is közelebb kerültünk volna. Románok és magyarok egyaránt!

Mindennek, vagyis a társadalmaink mélyszerkezetében és gondolkodásmódjában (mentalitásában) elmaradt oly kívánatos változások/változtatások (egészen pontosan azok majd’ mindig közös töről eredeztethető elodázása/kisiklatása) – szintén közös, bár ugyancsak ellentétes előjelű kompenzáció/elhárítás/elfojtás képében – marad a „felszín”, ha úgy tetszik, az „érem másik oldala”: az 1918–1920 közötti történelmileg döbbenetes hongyarapodás/gyarapítás fölötti bizonytalankodással (és be nem vallható lelkiismeret-furdalással) elegendes *diadalmámor* felidézése és kényszeres történeti/társadalomtörténeti „magyarázata” az egyik, a szintúgy francia mintájú, de annál demokratikusabbnak elgondolt/remélt, régi határait „természetesen” (?) megőrző „történelmi Magyarország” *illúziójának* brutális szertefoszlása miatti önbizalomromboló, bénító és önsorsrontó nosztalgikus keserűség, felelősségáthárítás és bűnbakkeresés a másikon.

A (terjedelmi korlátok miatt) töredekésen idézett és korabeli forrásokkal való szembesítés segítségével *társadalom- és mentalitástörténeti kontextusukba* visszahelyezni próbált emlékirat-szövegek (s azok interpretációja) révén emez (áldatlan) *helyzet meghaladásának* oly kívánatos irányába kívánunk tenni egy apró lépést.